

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Національного університету
«Острозька академія»

Серія «Культурологія»

Випуск 17

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В СИТУАЦІЇ СУЧАСНОГО ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції

(Острог, 20–21 травня 2016 р.)

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2016

УДК 008:001.891

ББК 71

Н 34

*Друкується за ухвалою вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
Протокол № 11 від 5 травня 2016 року*

Редколегія збірника:

Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, ректор Національного університету «Острозька академія» (*головний редактор*);

Крالیук П. М., доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету «Острозька академія»;

Жуковський В. М., доктор педагогічних наук, професор;

Вербець В. В., доктор педагогічних наук, професор;

Стоколос Н. Г., доктор історичних наук, професор;

Зайцев М. О., доктор філософських наук, професор;

Радомський А., доктор габілітований з гуманітарних наук, професор (Польща);

Більченко Є. В., доктор культурології, доцент;

Жукова Н. А., доктор культурології, доцент;

Шевчук Д. М., доктор філософських наук, доцент (*відповідальний за випуск*);

Петрушкевич М. С., кандидат філософських наук, доцент;

Карповець М. В., кандидат філософських наук, старший викладач.

Рецензенти:

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор;

Шевчук Катерина, кандидат філософських наук, доцент.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур : матеріали ІХ міжнародної наукової конференції. (Острог, 20–21 травня 2016 року) / ред. кол. : І. Д. Пасічник, Д. М. Шевчук та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – Вип. 17. – 392 с.

ISBN 978-966-2254-07-2

Збірник містить наукові статті, в яких розглядаються різні аспекти культурної ідентичності. Звертається увага на сучасні стратегії ідентичності, проблеми ідентичності в Україні, проблеми релігійної та політичної ідентичності, проблеми ідентичності в контексті української та європейської культур. Матеріали збірника можуть бути використані в подальших дослідженнях проблем ідентичності, а також при вивчення культурологічних, історичних, та філософських дисциплін.

УДК 008:001.891

ББК 71

ISBN 978-966-2254-07-2

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2016

УДК 316.4

Тетяна Калениченко

**РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА У ПРОЦЕСІ ЗМІНИ
ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ПІСЛЯ 2014 РОКУ**

Після подій на Майдані наприкінці 2013-го року, а пізніше й суспільних трансформацій, питання ідентичності особливо гостро постало перед українським соціумом. Релігійний чинник набув нового значення на тлі зростання довіри до Церкви, впливаючи на самовизначення українців та перебіг суспільно-політичних змін. Зміни торкнулись як самих релігійних організацій, так і їхньої співпраці з органами влади, громадським сектором тощо. У цій статті коротко проаналізовано основні тенденції та можливі впливи, які має релігійне середовище на формування нової ідентичності українського суспільства, що є запрошенням до подальшої дискусії.

Ключові слова: ідентичність, релігія, суспільні трансформації, соціологія релігії.

Kalenychenko T.

**ROLE OF RELIGIOUS FACTOR IN THE PROCESS CHANGES
IN UKRAINIAN IDENTITY AFTER 2014**

Problem of identity became particularly acute for the Ukrainian society after revolution on Maidan and social changes. Religious component took on new significance amid growing confidence in the Church, having influence on self-determination and on social and political changes. The changes touched not only religious organizations but their cooperation with authorities, NGOs and others. This report briefly analyzes the main trends and possible impacts from religious environment on the formation of a new identity of Ukrainian society, what is an invitation to further discussion.

Key words: identity, religion, social changes, sociology of religion.

Калениченко Т.

РОЛЬ РЕЛИГІОЗНОГО ФАКТОРА В ПРОЦЕСЕ ІЗМЕНЕНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦЕВ ПОСЛЕ 2014 ГОДА

После событий на Майдане в конце 2013-го года, а позже и общественных трансформаций, вопрос идентичности особенно остро встал перед украинским социумом. Религиозный фактор приобрел новое значение на фоне выросшего доверия к Церкви, воздействуя на самоопределение украинцев и общественно-политические изменения. Трансформации коснулись как самих религиозных организаций, так и их сотрудничества с органами власти, общественным сектором. В этой статье коротко проанализированы основные тенденции и возможные воздействия, каким образом религиозная среда влияет на формирование новой идентичности украинского общества, но также и является приглашением к дальнейшей дискуссии.

Ключевые слова: *идентичность, религия, общественные трансформации, социология религии.*

Події останніх трьох років стали показовими для українського суспільства, виявивши кризу ідентичності як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Однозначний вплив на процеси трансформації та подальшого формування ідентичності мали й релігійні організації, представлені у плюралістичному просторі. Вони виявили свою публічність ще під час подій революції на Майдані, починаючи з моменту розгону Євромайдану та нового етапу протесту з 1 грудня 2013 року. Критична ситуація, що зачепила поняття та стандарти безпеки, а також свободи для всього суспільства, зокрема торкнулась і духовних установ, що переживають власну видозміну ідентичності.

Публічність релігійного середовища та відкрита декларація духовних і моральних цінностей викликала сплеск довіри до Церкви [14]. Разом із тим, впливове становище духовних лідерів стало переплітатись та певним чином легітимізувати пронаціоналістичні настрої, які набули поширення після анексії Криму та початку збройного конфлікту на Сході України. Варто зазначити, що подібні тенденції науковці спостерігали і до початку протестів, додаючи, що релігійні цінності та «християнська мораль», як апеляція до української культури, ставали аргументами для вирішення політичних суперечок та прийняття законів [5, с. 9]. Можна було

простежити й підсилення консервативного дискурсу перед черговими виборами, що дозволяло збільшити електорат [5, с. 61]. На думку дослідника Інґелхарта, націоцентричні та релігійні (християнський) дискурси можуть вдало співпрацювати, тяжіти до ідеологічного симбіозу [2]. У випадку взаємодії релігійного середовища та націоцентричних настроїв, можуть виникати дві тенденції: інтегризму та фундаменталізму [3, с. 7]. Наразі в Україні більше представлений релігійний інтегризм, коли релігійні громади дотримуються курсу на єдність, пошуку загальної ціннісної релігійної основи суспільства та побудови традиціоналістського дискурсу. Питання ще й полягає в тому, що попри декларування бажання єдності, подібні процеси не дуже помітні в діях духовенства. Однак не можна не зауважити, що криза ідентичності та посилення релігійних і націоналістичних настроїв були спричинені економічною та політичною кризами, загрозою небезпеки та невпевненістю у збереженні суверенності та цілісності держави.

Важливо додати, що в публічному дискурсі політичні, духовні та громадські лідери почали тісно пов'язувати національний та релігійний дискурси, подаючи їх як спільну відновлену систему координат для оновленого українського суспільства, яке продовжує пошуки самого себе. Прикладом є опитування від соціологічної компанії TNS, де на тлі вишиванки продемонстрований немов «образ» нового українця – він став більш україномовним, відкритим до зовнішнього світу, а ще на 81% православним (із них 60% належать до УПЦ КП), де цифри викликають великий сумнів (дані дослідження TNS MMI за I квартал 2013, 2015 років). Однак важливо було б побачити, чи насправді релігійна ідентичність має духовну цінність або ж вона просто є інструментом для легітимації певних культурних та ідеологічних переконань. На думку дослідника націоналізму, соціолога Геллнера, східноєвропейський націоналізм зазвичай подається як духовне піднесення, хоча насправді це піднесення має виключно національний характер [1, с. 8]. За його словами, Східна Європа спіткнулася з дилемою ідеалізації: чи то будувати з країни ідеал Заходу, чи то повертатись до цінностей «свого» народу [5, с. 82]. У цьому випадку національні прояви помітні в багатьох зовнішніх аспектах – це і зростання національної символіки, українізації та популяризації мови, вітчизняного виробника, побудова української ідентичності у відповідь на зовнішню загрозу. Залишається відкритим питання, яке саме місце в цьому дискурсі посідає релігійна ідентичність. Коли вона збігається з пронаціо-

нальною риторикою, то обидва суспільні компоненти гармонійно співпрацюють. Натомість варто лише перейти певну межу, де духовні традиції не схвалюють певного вибору або реформ модерного світу, суспільство може відповісти з огляду на інші цінності.

Продовженням процесу становлення самоідентифікації стали хвилі декомунізації (перейменування вулиць, заміна свят тощо), що не відбулись остаточно в 90-х роках; хоча перший процес викликав однозначну підтримку релігійного середовища, пізніше вони постали перед проблемою неоднозначного сприйняття євроінтеграції. З одного боку, підтримуючи проєвропейський вектор розвитку держави, вони не могли поступитись консервативними позиціями, що виливалось у суспільні дискусії та конфлікти. Яскравим прикладом стала спроба внести правки до Трудового кодексу щодо недискримінації за сексуальною орієнтацією [7]. Новим скандалом стало звільнення помічниці та публічне вибачення мера Львова Андрія Садового, після публічного засудження впливу Церкви у Львові [11]. Пізніше це зачепило й інші суспільні питання, зокрема, заборони абортів, визначення родини як союзу чоловіка та жінки тощо. Такі приклади є свідченням конфліктності релігійної та нової національної або суспільної ідентичності, певним зіткненням модерного дискурсу та моральними засадами консерватизму, що вплетені в культуру, яку звикли називати «традиційною».

Відповіддю на запит національного єднання та побудови проукраїнської ідентичності стали нові спроби утворення Єдиної Помісної Церкви. Одразу після завершення протистоянь на Майдані, поновились діалоги щодо об'єднання православних церков [10]. Цю риторіку активно просували представники УПЦ КП в обличчі предстоятеля Патріарха Філарета, спираючись на більшу довіру та визнання з боку суспільства після публічної участі на Майдані та допомоги постраждалим. Справа дійшла до створення комісії з діалогу, яка виявилась номінальною та неефективною, привівши боки до взаємних звинувачень. Подальші зрушення могли відбутись після смерті предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія, однак новий очільник УАПЦ вл. Макарій знівельював подібні сподівання [6]. Питання створення Єдиної Помісної церкви, попри запит із боку суспільства та ідеологічну цінність національної єдності, залишається відкритим та без помітних перспектив розвитку.

Публічна присутність та роль релігійного фактору у становленні нової ідентичності вилилась і в більш тісну співпрацю з державними установами. Так, зокрема, показовими були зустрічі

духовенства від ВРЦіРО під час Майдану як з опозицією, так і з екс-президентом Януковичем [9]. Саме тоді Церква була тим інститутом, який може стати фундаментом моралі та третім боком, що взяв на себе повноваження медіатора. Пізніше це вилилось у регулярні зустрічі з представниками нової влади, коли релігійні лідери певною мірою взяли на себе повноваження «моральних настанов», виправдовуючи високу довіру суспільства [8]. Важливим чинником для подібного рівня публічності стало їхнє активне залучення до соціальної сфери, а саме допомоги постраждалим, духовної роботи, релігійного волонтерства та відновлення військового капеланства. Громадська та благодійна діяльність релігійних активістів та інститутів призвела до формування нового образу Церкви, що допомагає та не лишається осторонь. Хоча пізніше все ж суспільство стало довіряти більше світським волонтерам [13], відкинувши духовні інститути на другу сходинку в опитуваннях.

Участь церков у політичному дискурсі характеризувалась і боротьбою з російською пропагандою. Після першості в публічній сфері УГКЦ під час Майдану, роль «української церкви» взяла на себе УПЦ КП. На це вказує зміна риторики її предстоятеля, Патріарха Філарета, а особливо в останньому інтерв'ю [15], де він заявив, що «без УПЦ КП в Україні був би Путін». Окрім зовнішнього ворога у вигляді Росії та Російської Православної Церкви, посилювався конфлікт із УПЦ (МП), чия позиція не завжди була нейтральною, як її показували речники та духовенство. Окрім конфліктів навколо офіційних заяв та переходів парафій (особливо активно на Заході країни), посилювалась публічна риторика про російський вплив через церковні установи. Відголоском стали слогани «геть московського попа» та петиції про передачу земель іншій юрисдикції [12].

Безперечно, пронаціоналістичні настрої набули підсилення під час конфлікту на Сході країни. Дослідник Гуржи [4] аналізує конфлікт на Донбасі з точки зору присутніх там дискурсів. На його думку, жодна інтерпретація подій не вмщує в себе всі обставини та фактори. Її можна вивчати, розподіливши на три основні дискурси: український, російський та європейський. Вони відновлюють та підживлюють ідентичності людей, диктують їм нові правила поведінки. Разом із цим цікавим є певне порівняння, яке пропонують інтелектуали, аналізуючи доктрину Руського мира та російську пропаганду. Оскільки вони бачать вплив ідеологічного підґрунтя РПЦ, для України навряд чи стане можливим сценарій створення державної церкви та образу християнської країни. Згідно з досліджен-

ням науковця Верховського, у випадку російського націоналізму та релігійно-націоналістичного руху релігійне все ж превалює над етнічним [3, с. 4]; це дозволяє закріпити політичну владу та стратегію розвитку держави за певним «православним шляхом», де панує принцип релігійного ексклюзивізму (Москва – Третій Рим). Натомість в українській ситуації присутні ті чинники, які не дають релігійній ідентичності повноцінно втручатись у суспільну сферу та визначати стратегії розвитку. Однак моніторинг та подальше вивчення процесу формування ідентичності та зміни релігійного середовища дозволить глибше зрозуміти нові суспільні формації та перспективи їхнього розвитку.

Література:

1. Gellner E. Nationalism / Ernest Gellner. – London : Weidenfield & Nicolson, 1997. – (Universita Ca Foscari Vanazia).
2. Inghelhart R. Sacred and Secular : Religion and Politics Worldwide / R. Inghelhart. – New York : Cambridge University Press, 2004.
3. Верховский А. Православный национализм : заметки об определенных и о перспективах движения / А. Верховский // Неприкосновенный запас. – 2003. – №6.
4. Водорозділи секуляризації. Монографія / [О. Білокобильський, І. Козловський, Р. Халіков та ін.]. – Вінниця : Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації, 2015. – 239 с.
5. Гендер, релігія і націоналізм в Україні / Н.Чермалих, Г. Ярмалова, Л. Пагуліч, Г. Гриценко. – Київ : ВТС Принт, 2012. – (Heinrich Boll Stiftung Warsaw).
6. В УАПЦ назвали винних у зриві процесу об'єднання, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/60543/.
7. ВРЦіРО засудила зміни до Кодексу трудових законів щодо «гендерної ідентичності» та «сексуальної орієнтації», новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/61734/.
8. Всеукраїнська Рада Церков стривожена відсутністю діалогу з парламентом, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/article_print.php?id=59104&name=church_state_relations&lang=ua&.
9. В. Янукович зустрічається з ВРЦіРО, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/55080.

10. Єдина Помісна. Хроніка нового діалогу про об'єднання церков, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/55764/>.

11. Мер Львова вибачився за слова своєї підлеглої про Церкву, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/article_print.php?id=61325&name=protests&_lang=ua&.

12. У Київській Лаврі відмовились розглянути петицію про передачу Києво-Печерської Лаври УПЦ КП, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/62181/.

13. Церква вже не лідер довіри українців, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/60704/.

14. Церкві та волонтерам довіряють найбільше, а ставлення до уряду катастрофічно погіршується, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/article_print.php?id=62219&name=social_questioning&_lang=ua&.

15. Якби не було Київського Патріархату, в Україні панував би Путін – Патріарх Філарет, новина. – Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc_kp/62436/.